

DE LANDARBEIDERS IN NEDERLAND

EEN BEROEPSGROEP IN BEWEGING

VERKORTE UITGAVE

C22-16A

AFDELING STREEKONDERZOEK
VAN HET LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT

MAART 1955

168105

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf	5
Hoofdstuk I. Waarom „landarbeidersvraagstuk”?	7
Hoofdstuk II. De sociale positie van de landarbeidersgroep .	11
Hoofdstuk III. Landarbeid en seizoenwerkloosheid	18
Hoofdstuk IV. De landarbeiders: een verdwijnende groep?	25
Hoofdstuk V. Samenvatting	30

*Deze uitgave is verkrijgbaar bij het Landbouw-Economisch Instituut,
Van Stolkweg 29, 's-Gravenhage.*

WOORD VOORAF

Met de publicatie van dit geschrift — een verkorte uitgave van het Rapport No. 187 van de Afd. Streekonderzoek ¹⁾ — waarin de belangrijkste resultaten van het onderzoek naar de landarbeidersgroep in de zeekei- en weidegebieden en veenkoloniën zijn samengevat, wordt tweeërlei doel beoogd.

Allereerst om de resultaten van het onderzoek onder een bredere lezerskring te brengen dan door de publicatie van het rapport mogelijk was. Een overzichtelijke en niet te kostbare publicatie leek hiertoe het geschiktste middel.

In de tweede plaats blijkt er nog steeds vraag naar het rapport te bestaan. Aan deze vraag kan, nu het rapport niet meer verkrijgbaar is, wellicht door dit boekje worden tegemoet gekomen.

Het is misschien niet overbodig er nog eens op te wijzen, dat ook deze publicatie uitsluitend *resultaten* bevat van het onderzoek, dat naar de landarbeiders werd ingesteld. Het aangeven van richtlijnen voor het practisch beleid behoort niet tot de taak van een onderzoekinstelling.

De verkorte uitgave werd samengesteld door R. Rijnveld, ec. drs, van de Afd. Streekonderzoek.

's-Gravenhage, 21 Maart 1955

De directeur,
Dr J. HORRING

¹⁾ „De landarbeiders in Nederland, een beroepsgroep in beweging”, L.E.I.-publicatie, Sept. 1954 (uitverkocht).

Grafiek 1

Gemeenten van onderzoek

HOOFDSTUK I

WAAROM „LANDARBEIDERSVRAAGSTUK”?

Inleiding De Overheid heeft in de na-oorlogse jaren vele bemoeiingen gehad ten aanzien van de landarbeidersgroep. Deze bemoeiingen zijn zo veelvuldig, dat men zich afvraagt, of de vraagstukken, die er met betrekking tot de landarbeidersgroep bestaan, wellicht een „slepende kwaal” vormen in ons maatschappelijk bestel.

In de eerste plaats is er het probleem van de *aanvullende werkgelegenheid*. De min of meer massaal optredende werkloosheid onder de landarbeiders, welke zich telkenmale bij het invallen van het winterseizoen in vele landbouwgebieden voordoet, is voor de Overheid aanleiding geweest in toenemende mate voor aanvullende werkgelegenheid zorg te dragen.

In de jaren na 1945 heeft de Overheid ook nog op andere wijze ingegrepen in de arbeidsvoorziening in de landbouw. In een aantal gebieden van ons land openbaarde zich telken jare een *tekort aan landarbeiders*. In sommige gebieden had men slechts gedurende een zeer korte tijd voor meer handen werk dan de aanwezige arbeidskrachten konden verrichten. In andere gebieden strekt het tekort aan landarbeiders zich over een veel langer tijdvak uit, soms tot negen maanden. In deze tekorten nu trachtte de Overheid onder meer te voorzien door inschakeling van oogstcolonnes, afkomstig uit overschot-gebieden.

Ook kan men wijzen op het feit, dat het probleem van de z.g. *gelijkstelling* in de na-oorlogse jaren herhaaldelijk tot in de hoogste Regeringskringen aan de orde is geweest. De landarbeidersbonden voeren „de gelijkstelling” reeds jaren in hun vaandel. Met dit begrip wordt bedoeld het optrekken van de lonen en arbeidsvoorwaarden voor de landarbeiders tot het niveau van vergelijkbare groepen van arbeiders in ons land.

Tenslotte kan ook nog worden gewezen op de *werkclassificatie-onderzoekingen*, welke de laatste jaren steeds meer in het brandpunt van de belangstelling zijn komen te staan. Deze onderzoekingen beogen op wetenschappelijke wijze de kennis en de vaardigheid, welke een beroep vereist, te meten.

Bovenstaande voorbeelden zouden nog met ettelijke kunnen worden vermeerderd. De bedoeling ervan zal echter duidelijk zijn. De vraag, die zich naar voren dringt, is deze: Is het een toevallige samenloop van omstandigheden, dat thans zovele problemen om de hoek komen kijken? Moeten zij nog als een gevolg van de laatste oorlog worden beschouwd? Of wortelen zij dieper?

Het zoeken van een antwoord op al deze vragen is meer dan het bevredigen van een zekere nieuwsgierigheid naar het waarom der dingen. Een grondig inzicht in deze vraagstukken is immers de eerste voorwaarde voor een juiste en duurzame oplossing daarvan.

De toestand in het begin van de 19e eeuw. Men kan zeggen, dat tot het eind van de 18e eeuw het leven op het platteland werd gekenmerkt door een „patriarchale” verhouding tussen boer en arbeider. De

boer voelde zich verantwoordelijk voor zijn arbeiders en vrijwaarde hen en hun gezin in perioden van weinig werk voor direct broodgebrek. Los personeel, dat in de wintermaanden naar huis werd gestuurd en zelf maar moest zien hoe aan de kost te komen, kwam weinig voor. De verantwoordelijkheid van de boer beperkte zich evenwel niet alleen tot de materiële zorg; ook de lotgevallen van het gezin van de arbeider gingen boer en boerin ter harte.

Het zou van weinig werkelijkheidszin getuigen deze situatie te willen idealiseren. Het leven van de landarbeider telde weinig hoogtepunten, zijn bestaan was karig en zijn afhankelijkheid van de boer, ofschoon door hem innerlijk wel aanvaard, was zeer groot.

Anderzijds mag men juist in vergelijking met de toestanden in later tijden niet blind zijn voor het feit, dat de „patriarchale” verhoudingen een betrekkelijke sociale rust en een sfeer van vertrouwen en verantwoordelijkheid op het platteland tot gevolg hadden.

De veranderingen in de 19e eeuw De hierboven geschetste situatie werd doorbroken, toen in de 19e eeuw een andere geest op de plattelandsamenleving vat kreeg. In plaats van de ver-

trouwelijke, persoonlijke verhouding tussen boer en arbeider kwam er een zuiver zakelijke. De boer ging zich steeds minder verantwoordelijk voelen voor het lot van zijn arbeiders; de arbeid werd koopwaar. De losse landarbeiders, voorheen slechts gering in aantal op het platteland, zagen hun gelederen in snel tempo versterkt.

Deze ontwikkeling deed zich overal op het platteland voor, zij het dan met zekere tempo-verschillen en in verschillende mate. Het verst schreed deze ontwikkeling in Groningen voort; reeds voor 1875 was het Groningse platteland geheel in de ban der klassesetellingen geraakt. In Zeeland en op de Zuidhollandse eilanden kon men hetzelfde waarnemen, al was de kloof tussen boeren en arbeiders vermoedelijk minder diep dan in het Noorden van het land. In de weidegebieden deed deze ontwikkeling zich pas veel later voor. Ook hier werd echter het Noorden van het land — met name Friesland — het eerst door deze ontwikkeling beroerd. In sommige weidegebieden in Zuidholland en Utrecht kan men thans nog sporen van de patriarchale verhouding uit de vorige eeuw aantreffen.

De ontwikkeling in de 20e eeuw Het is hier niet de plaats het lot van de landarbeider in de vorige eeuw uitvoerig te schetsen. Het is in ieder geval boven alle twijfel verheven, dat zijn bestaan weinig benijdenswaardig was. Lange werktijden, een karig loon, een slechte woning en armoede in de winter waren zijn deel. Nadien zijn de levens- en werkomstandigheden van de landarbeider belangrijk verbeterd.

Van belang is echter, dat, hoe groot deze veranderingen ten gunste ook mogen zijn geweest, de meningen en gedachten over het landarbeidersberoep en -bestaan niet in dezelfde mate zijn gewijzigd. De ervaringen

LANDARBEIDERSWONINGEN

Boven: Zo zijn er nog vele
Beneden: Een moderne woning

Foto: J. H. Wessel, L.F.I.

MECHANISATIE IN DE LANDBOUW

Boven: Het rooien van bieten

Beneden: Het melken met de machine

*Foto: Afd. Voorlichting van het Ministerie van
Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening*

in het verleden hebben te diepe indrukken achtergelaten om de meningen in enkele jaren grondig om te vormen. Bovendien zijn, zoals hierna nog zal blijken, de omstandigheden, waaronder de landarbeider leeft en werkt nog steeds niet van die aard, dat een volledige ommekeer in de opinie ten aanzien van het landarbeidersberoep is gerechtvaardigd.

Sociale positie als probleem Wie zijn oor in de plattelandssamenleving te luisteren legt, zal dan ook spoedig horen, dat het landarbeidersberoep weinig waardering ondervindt. Of anders gezegd: het maatschappelijk aanzien van het beroep is gering. Zeer kenmerkend is het gezegde van een landarbeider, die pratend over de toekomst van zijn kinderen, opmerkte: „Landarbeider kunnen ze altijd nog worden”.

Deze geringe waardering voor het landarbeidersberoep is niet alleen een gevolg van de bittere ervaringen in het verleden. Ook thans nog kleven aan het landarbeidersberoep levens- en arbeidsvoorwaarden, welke in vergelijking met andere beroepen ongunstig moeten worden genoemd. Wij kunnen hier noemen de huisvesting, het onderwijs, de werktijden, de seizoenwerkloosheid en de promotiekansen. Men kan zich afvragen, hoe het in onze samenleving mogelijk was, dat het periodiek op straat zetten van een deel der arbeiders als „normaal” werd aanvaard. Dat aan de vorming en scholing van de landarbeiders na de lagere school weinig aandacht werd geschonken. Dat men geen oog had voor de vaak allerbedroevendste huisvesting van de landarbeidersgroep.

De *sociale positie* moet dan ook als één der belangrijkste problemen, zo niet het belangrijkste probleem, van de landarbeidersgroep worden beschouwd (zie hoofdstuk II).

De seizoenwerkloosheid De onzekerheid van het werk voor losse landarbeiders is één der factoren, die bijdragen tot de geringe waardering, welke er in het algemeen voor het landarbeidersberoep bestaat. Echter niet alleen of in de eerste plaats uit sociaal oogpunt is de seizoenwerkloosheid van betekenis. Ook van economisch standpunt gezien is de seizoenwerkloosheid een maatschappelijk kwaad. Om in de periode van de topdrukke over voldoende arbeiders te beschikken, moet men een arbeidsreserve in stand houden, voor welke in de overige maanden van het jaar geen emplot is.

Men kan de vraag stellen of het verschijnsel van de seizoenwerkloosheid in ons maatschappelijk bestel als onvermijdelijk moet worden aanvaard. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, zal men inzicht moeten hebben in de oorzaken van dit verschijnsel. Zijn er mogelijkheden aanwezig om dit euvel te beperken? (zie hoofdstuk III)

De ontwikkeling van het aantal landarbeiders In landbouwkringen heerst veelal de vrees, dat de landarbeidersstand gaandeweg in aantal zal teruglopen. En wel in een zodanig tempo, dat in tal van gebieden in ons land een tekort aan arbeidskrachten zal optreden.

Is deze vrees gegrond?

Hiervoor zagen wij, dat het landarbeidersberoep om verschillende

redenen als weinig aantrekkelijk wordt beschouwd. Zowel door de landarbeiders als door buitenstaanders. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat tal van landarbeiders de landbouw de rug toekeren en hun dagelijks brood in een ander beroep trachten te verdienen. En in de na-oorlogse jaren zijn de mogelijkheden om in een ander beroep aan de slag te komen zeker gunstig geweest. De werkgelegenheid in ons land heeft zich na 1945 bijna onafgebroken op een ongekend hoog niveau bewogen.

Het spreekt bijna vanzelf, dat het van veel belang zou zijn, indien men iets zou kunnen zeggen over de ontwikkeling van het aantal landarbeiders in verleden, heden en toekomst (zie hoofdstuk IV).

Het onderzoek De veelheid van problemen, hiervoor geschetst, kan men niet zonder voldoende en betrouwbare gegevens te lijf. Daar de officiële statistieken deze gegevens niet konden verschaffen, moest naar het middel van de *enquête* worden gegrepen.

In 59 gemeenten in de zeekelegebieden, weidestrecken en veenkoloniën is in begin 1952 aan de landarbeiders een vragenlijst voorgelegd (zie grafiek 1). Op deze wijze werden van bijna 15.000 landarbeiders — dit is 15 % van het aantal landarbeiders in deze gebieden — tal van gegevens verkregen. Naast de *enquête* werden nog gesprekken gevoerd met een groot aantal landarbeiders, boeren en dorpsbewoners.

Wij behoeven waarschijnlijk niet te zeggen, dat de schat van gegevens, welke op deze wijze is verzameld, niet kan worden gepubliceerd in het bestek van een boekje als thans voor U ligt. Uitvoeriger gegevens kunt U aantreffen in het rapport, dat over het onderzoek is verschenen.

Hoofdstuk II

DE SOCIALE POSITIE VAN DE LANDARBEIDERSGROEP

Het is vrij gemakkelijk gezegd: dit of dat beroep is voor een arbeider weinig aantrekkelijk en wordt in de samenleving niet hoog aangeslagen. Terecht zal men de vraag stellen: „Is een dergelijke bewering ook waar te maken?” Of met andere woorden, kan men de aantrekkelijkheid, de waardering voor een beroep op de één of andere wijze meten?

De beroepsladder Waar het hier dus om gaat, is het meten van de waardering, die „men” heeft voor het landarbeidersberoep in vergelijking met andere beroepen. Dat „men” kan op verschillende groepen mensen betrekking hebben. Het is mogelijk in de eerste plaats aan de landarbeiders zelf te vragen, hoe zij over hun beroep en alles wat daarmee samenhangt, denken. Dezelfde vraag zou ook kunnen worden voorgelegd aan boeren of aan mensen uit het dorp, die de landarbeider en zijn levensomstandigheden door dagelijks contact zeer goed kennen.

Bij het onderzoek werd bij het meten van *het maatschappelijke aanzien van het landarbeidersberoep* als volgt te werk gegaan. In 12 gemeenten is steeds aan drie groepen van personen — namelijk landarbeiders, boeren en personen uit het dorp — een „legpuzzle” voorgelegd. Deze „legpuzzle” bestond uit 15 kaartjes, waarop beroepen stonden vermeld. Aan iedere groep werd nu gevraagd de kaartjes zodanig te rangschikken, dat er een *beroepsladder* werd gevormd. Elke trede hoger op deze ladder betekende, dat men dat beroep hoger waardeerde dan de beroepen op de lagere sporten.

Omdat het uitsluitend was begonnen om de plaats van het beroep landarbeider op deze ladder, waren niet alle op het platteland voorkomende beroepen op de kaartjes vermeld. Maar alleen die beroepen, welke min of meer vergelijkbaar waren met het landarbeidersberoep, zoals b.v. fabrieksarbeider, winkelier, chauffeur en kantoorbediende. De ladder, zoals die door de verschillende groepen werd opgesteld, vormt dus het onderste deel van de totale beroepsladder.

Welke resultaten? Zoals uit het bovenstaande valt op te maken, is in totaal aan 36 groepen personen gevraagd een beroepsladder samen te stellen. Uit deze ladders zijn tenslotte „gemiddelde ladders” opgebouwd. In grafiek 2 is de beroepsladder weergegeven, zoals deze werd „gelegd” door de landarbeiders, boeren en milieu-kenners in de *weidegebieden*.

Deze grafiek behoeft weinig commentaar, zij spreekt duidelijke taal. *Het beroep landarbeider blijkt tot de minst gewaardeerde beroepen op het platteland te behoren.*

Ten aanzien van de beroepsladders willen wij nog drie dingen opmerken.

Grafiek 2

DE BEROEPSLADDER IN DE WEIDEGEBIEDEN

Landarbeiders	Boeren	Milieu-kenners
Kantoorbediende	Kleine Boer	Winkelier
Monteur	Winkelier	Monteur
Winkelier	Monteur	Kleine Boer
Timmermansknecht Chaufeur	Fabrieksarbeider (geschoold)	Fabrieksarbeider (geschoold)
Kleine Boer	Timmermansknecht	Timmermansknecht
Gemeentearbeider	Kantoorbediende	Chaufeur Arbeider landbouwind.
Fabrieksarbeider (geschoold)	Chaufeur	Gemeentearbeider
Opperman	Landarbeider (vast)	Kantoorbediende
Arbeider landbouw- industrie	Arbeider landbouw- industrie	Landarbeider (vast)
Winkelbediende	Gemeentearbeider	Winkelbediende
Landarbeider (vast)	Winkelbediende	Opperman
Los werkmán	Opperman	Fabrieksarbeider (ongeschoold)
Fabrieksarbeider (ongeschoold)	Fabrieksarb. (ongesch.) Los werkmán	Los werkmán
D.U.W.-arbeider	D.U.W.-arbeider	D.U.W.-arbeider

Allereerst, dat het landarbeidersberoep in de weidegebieden lager wordt aangeslagen dan in de zeekelegebieden. In de tweede plaats, dat van de drie groepen personen de boeren de meeste waardering voor het beroep landarbeider aan de dag legden. Hierbij spelen ongetwijfeld hun eigen voorkeur voor handenarbeid en het belang van de landarbeider voor het bedrijf een voorname rol. Tenslotte blijkt uit deze ladders, dat *de landarbeiders hun eigen beroep niet rangschikken onder de geschoolde beroepen*, zoals timmermansknecht, monteur en geschoold fabrieksarbeider.

Oorzaken van het geringe sociale aanzien Met alleen de constatering, dat het beroep zeer weinig „aanzien” geniet, is men er niet. Zou men de maatschappelijke positie van de landarbeider willen verbeteren, dan zou men in de allereerste plaats de oorzaken van deze geringe waardering moeten kennen.

Deze oorzaken zijn velerlei. Zij hangen in de eerste plaats samen met het werk zelf en de arbeidsvoorwaarden. Daarnaast ook met de levensomstandigheden, waaronder de landarbeider verkeert.

Waardering voor het eigenlijke werk In tegenstelling tot de vele bezwaren tegen het beroep als zodanig, bleken de landarbeiders veel waardering te hebben voor *het eigenlijke werk*.

Men vond het werk gezond, veelzijdig, afwisselend. Men zag duidelijk de verschillen met de fabrieksarbeid, waarbij men minder vrij is, tussen vier muren zit en een eentonig leven heeft. Bij de gesprekken kwam dan ook duidelijk naar voren, dat het eigenlijke werk de landarbeider wel bevrediging geeft.

Dit wil niet zeggen, dat men geen oog heeft voor de onaangename kanten van het werk. Landarbeid betekent vrijwel altijd zwaar werk en in vele gevallen ook vuil werk. Met name de landarbeiders waren van mening, dat aan de onaangename kanten van het werk nog veel zou kunnen worden verbeterd.

Arbeidsvoorwaarden De arbeidsvoorwaarden voor de landarbeider zijn lange tijd ver ten achter gebleven bij die van andere groepen arbeiders. Het streven naar gelijkstelling was geen holle frase! Al is de gelijkstelling thans goeddeels verwezenlijkt, het behoeft niet te verwonderen, dat het landarbeidersberoep in dit opzicht nog als weinig gunstig bekend staat.

Daarbij komt, dat in de ogen der landarbeiders de arbeiders in andere beroepen op een aantal punten beter af zijn. Met name betreft dit de lange werktijden en het melken op Zaterdagmiddag en Zondag in de weidegebieden.

Zekerheid in het werk Er zijn weinig beroepen, waar de seizoenwerkloosheid in een dergelijke omvang optreedt als in de landbouw. Of deze periodieke werkloosheid in haar huidige omvang als onvermijdelijk moet worden beschouwd, komt thans niet ter sprake. Wij zouden op deze plaats er alleen op willen wijzen,

dat dit euvel er zeker niet toe bijdraagt de waardering voor de landarbeid te verhogen.

In het algemeen is het weinig bevorderlijk voor het gevoel van eigenwaarde, indien men op ieder ogenblik naar huis kan worden gestuurd met de boodschap, dat er geen werk meer is. Ook ondanks het feit, dat de Overheid maatregelen treft om te voorzien in de economische gevolgen van het ontslag (werkloosheidswet, sociale bijstand, aanvullende werkgelegenheid). De liefde voor het werk en de vreugde in de arbeid krijgen hierdoor een gevoelige slag.

Wij kunnen de gevoelens van vele landarbeiders tegenover deze situatie niet beter typeren, dan met het aanhalen van de woorden van een landarbeider in IJzendijke: „Men voedt zijn kinderen niet op voor seizoenarbeid in de landbouw”.

Promotie- Wie de landbouw in ons land maar enigszins kent, weet, dat **kansen** er van een sterk doorgevoerde arbeidsverdeling in het agrarisch bedrijf geen sprake is. De landbouwbedrijven zijn daartoe te klein. In de weidegebieden werkte van het totale aantal vaste arbeiders 85 % op een bedrijf, waar ten hoogste twee arbeiders werkzaam waren. Voor de veenkoloniën was dit cijfer 70 %. In de zeekleigebieden, waar de bedrijven wat groter zijn, werkt bijna de helft van de vaste arbeiders op een bedrijf met 5 of meer vaste arbeiders.

De landbouw vertoont in dit opzicht een belangrijk verschil met b.v. de industrie. In laatstgenoemde bedrijfstak werken vaak honderden, soms duizenden arbeiders in één enkel bedrijf. Dat er dan een groot aantal verschillende functies bestaat en de mogelijkheden tot het maken van promotie voor de arbeider er groter zijn, zal wel zonneklaar zijn.

Het ontbreken van bijna elke mogelijkheid om zich op te werken, wordt door vele arbeiders als een sterk gemis gevoeld. Hierbij heeft men niet alleen het oog op het bereiken van een andere functie, maar ook op het feit, dat de vaste arbeider, die tientallen jaren lang op hetzelfde bedrijf werkt en de boer zonodig bij afwezigheid vervangt, krachtens de C.A.O. zijn gehele leven vrijwel hetzelfde zal blijven verdienen.

Huisvesting Het is geen „wet van Meden en Perzen”, dat iedere landarbeider in ons land in een slechte woning huist. Men zou echter kunnen zeggen, dat uitzonderingen hier de regel bevestigen. Men kan onvoorwaardelijk aannemen, dat de landarbeiders tot één der slechtst gehuisveste groepen van onze bevolking behoren. Waaraan men in één adem kan toevoegen, dat de huisvesting ten plattelande in het algemeen weinig gunstig is. De krotopruiming op het platteland moet nog beginnen!

Het zou te ver voeren hier de oorzaken op te sommen, welke tot deze toestand hebben geleid. Een feit is evenwel, dat in hele streken van ons land de landarbeider onder allermiserabelste omstandigheden woont. Wordt men landarbeider, dan betekent dit nagenoeg zeker, dat men te zijner tijd in een uitermate slechte woning terecht komt. Tussen het beroep en de slechte huisvesting wordt dan ook vaak — en niet ten onrechte —

een zeker verband gelegd. De slechte woningtoestanden zijn mede oorzaak, dat vele landarbeiders naar werk elders omzien.

Een enkel woord tenslotte over de *dienstwoning*. Ongeveer 20 % van de landarbeiders woont in een dienstwoning; in de weidestrecken is dit percentage hoger.

In het algemeen hebben de landarbeiders weinig waardering voor een dienstwoning. Men voelt in het wonen in een dergelijke woning een zekere onvrijheid. Of zoals een landarbeider dit uitdrukte: „De dienstwoning is een versterking van de machtspositie van de boer”.

Behalve dit motief, zal ook de slechte staat van de dienstwoning de animo er voor niet verhogen. Algemeen werden de dienstwoningen als slecht beoordeeld, zowel door boeren als landarbeiders. Ook in die gemeenten, waar de woningtoestanden behoorlijk waren.

Vakscholing en onderwijs Het zal weinigen verbazen, dat uit het onderzoek is gebleken, dat het overgrote deel van de landarbeiders na de lagere school geen onderwijs heeft gevolgd. Aan dit beroep kleeft immers het gezegde, „dat wie niet deugt voor een ander beroep, nog altijd landarbeider kan worden”. De verzamelde gegevens wijzen uit, dat 80 % van de landarbeiders alleen lagere school heeft gevolgd, 15 % had in één of andere vorm landbouwonderwijs genoten en 5 % ander voortgezet onderwijs ¹⁾.

Bij het vernemen van deze cijfers, doet zich direct de vraag voor: Heeft het vakonderwijs voor landarbeiders dan zo weinig betekenis? Komt het voor dit beroep louter aan op harde ruggen en eeltige handen?

Wij denken bij het stellen van deze vragen niet aan de specialistenfuncties, zoals trekker-chauffeur en aardappelselecteur. Dergelijke speciale functies komen in het algemeen betrekkelijk weinig voor in onze vaderlandse landbouw. Het betreft hier de vraag, of de doorsnee-landarbeider voor zijn beroep „*geschoold*” dient te zijn. En dan bedenke men, dat deze doorsnee-arbeider *veelzijdig werk* moet verrichten. Hij moet immers de meest uiteenlopende werkzaamheden verrichten!

Wij menen, dat het antwoord op deze vragen kort en krachtig „ja” kan zijn. De resultaten van de werkclassificatie-onderzoekingen geven hiervoor een duidelijke aanwijzing. De kennis en de vaardigheid, welke van de doorsnee-landarbeider wordt gevraagd, is in vergelijking met andere beroepen, behoorlijk groot. Zo groot zelfs, dat de vraag rijst, waardoor het vakonderwijs hier — alweer in vergelijking met andere beroepen — nog zo weinig tot ontwikkeling is gekomen.

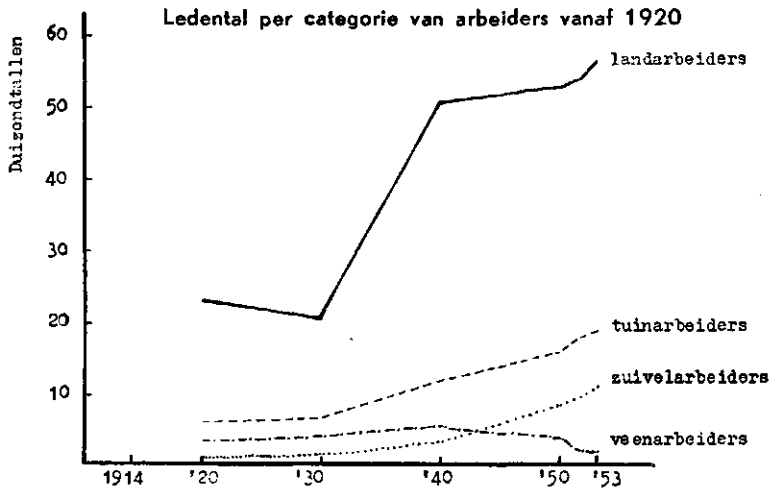
Dat er nog geen doelmatige onderwijsinstellingen voor de scholing van landarbeiders bestaan, heeft verschillende oorzaken. Allereerst de geringe belangstelling, welke landarbeiders en boeren hiervoor in het verleden hebben betoond. In de tweede plaats het feit, dat er tot heden voornamelijk aandacht is besteed aan het onderwijs voor boerenzoons.

Vakonderwijs voor landarbeiders is *economisch gezien waarlijk geen*

1) Onder voortgezet onderwijs is hier niet alleen *dagonderwijs* verstaan (b.v. Lagere Landbouwschool, Ambachtsschool), maar ook alle *avond- en cursus-onderwijs* (b.v. trekkercursus, middenstandscursus).

Grafiek 3

De ontwikkeling van de vakverenigingen

ture! Bovendien kan dit vakonderwijs ook betekenis hebben voor de verbetering van de sociale positie van de landarbeider in onze samenleving.

Bij het onderwijs voor landarbeiders zijn dus niet alleen de „vaardigheids-vakken” van belang, maar ook de vakken voor algemene vorming. De eerste vakken zijn speciaal in economisch opzicht van belang, de laatstgenoemde vakken in het bijzonder in sociaal opzicht.

Afvloeiing naar andere beroepen Ieder jaar, wanneer de poorten van de lagere school worden gesloten, staan er weer een aantal landarbeiderszonen voor de vraag: wat nu? En deze vraag houdt meer in, dan alleen de keuze van het beroep. Ook de vraag van een vakopleiding — de schoolkeuze dus — doet zich hier voor.

Het is langzamerhand een eis des tijds geworden, dat, wil men een goed stuk brood verdienen, men ook een goed onderlegd vakman dient te zijn. Hiertoe dient men te worden „geschoold”. Hoe is het nu in dit opzicht gesteld met de landarbeiderszonen, die na de Lagere School een beroep buiten de landbouw gaan zoeken? Volgen zij eerst een vakopleiding?

Dit blijkt nu onder deze landarbeiderszonen allerm minst gewoonte te zijn. Bijna 60 % van deze zonen is de wijde wereld ingetrokken met uitsluitend lagere school¹⁾. De gevolgen hiervan in onze moderne samenleving zijn duidelijk. De meesten van de zonen, die een niet-agrarisch beroep hebben gekozen, zijn in de rijen der ongeschoolden terecht gekomen. En dit was voor velen allerm minst noodzakelijk geweest... mits een goede vakopleiding was gevolgd.

¹⁾ Zie noot op pag. 15

Vanzelfsprekend zijn er voor deze weinig bevredigende gang van zaken weer diverse oorzaken aanwijsbaar. B.v. het beperkte aantal onderwijsinstellingen op het platteland in het verleden, de te geringe financiële draagkracht der ouders, de onvoldoende voorlichting op het gebied van de school- en beroepskeuze. Maar ook de betrekkelijk geringe bekendheid met en de belangstelling voor voortgezet onderwijs onder de landarbeiders!

De landarbeiders- De belangrijkste factoren, die het sociale aanzien be-
bonden palen, hebben wij thans de revue laten passeren. Dit
hoofdstuk, dat handelt over de positie van de land-
arbeidersgroep in onze samenleving, zou echter niet volledig zijn, wanneer
niet een enkel woord werd gewijd aan de betekenis van de *landarbeiders-*
bonden.

In de zeekelegebieden is 56 % van alle landarbeiders bij een vakbond aangesloten. In de weidegebieden is dit 51 % en in de veenkoloniën 35%. In het algemeen kunnen wij constateren, dat de vaste arbeiders sterker zijn georganiseerd dan de losse. Over het organisatiewezen zouden nog veel interessante cijfers zijn te vermelden; wij moeten ons echter beperken.

De landarbeidersorganisaties, die in vergelijking met het vakverenigingswezen in andere bedrijfstakken eerst betrekkelijk laat op gang zijn gekomen, hebben een zeer belangrijk aandeel gehad in de verbetering van de economische positie der landarbeiders. Het zou echter van eenzijdigheid getuigen, indien men de betekenis van de „bonden” uitsluitend zou afmeten aan hetgeen in de laatste tientallen jaren op materieel gebied is bereikt. De landarbeider van vroeger leefde niet alleen in slechte economische omstandigheden, ook aan zijn positie als mens, als volwaardig lid van de samenleving, werd afbreuk gedaan. En ook in dit opzicht hebben de „bonden” veel goed werk verzet. De groeiende zelfbewustwording onder de landarbeiders is niet in de laatste plaats de vrucht van hun streven.

HOOFDSTUK III

LANDARBEID EN SEIZOENWERKLOOSHEID

In het eerste hoofdstuk is reeds opgemerkt, dat de seizoenwerkloosheid geen verschijnsel is, dat „door alle tijden heen” het platteland in zijn ban heeft gehouden. Tenminste niet in die omvang, zoals wij het heden ten dage kennen. Voorts is gezegd, dat dit verschijnsel één van de belangrijkste oorzaken is geweest van de diepe kloof, welke er tussen boeren en arbeiders heeft bestaan en in sommige streken wellicht nog bestaat.

Over deze zaken willen wij hier evenwel niet nakaarten. In dit hoofdstuk zal de seizoenwerkloosheid door een „economische” of zo men wil door een „technische” bril worden gezien.

Het seizoengebonden karakter van het landbouwbedrijf Het spreekt bijna vanzelf, dat het grote verschil in de omvang van de werkzaamheden in de verschillende maanden van het jaar veruit de belangrijkste oorzaak van het optreden van seizoenwerkloosheid is. *De werkzaamheden op het landbouwbedrijf zijn zeer sterk aan de seizoenen gebonden.*

Een indruk van de betekenis van het seizoengebonden karakter van het landbouwbedrijf geeft grafiek 4. In deze grafiek is voor twee typebedrijven — één in de Noordelijke Bouwstreek in Groningen en één in de Veenkoloniën — allereerst de „arbeidsfilm” getekend. Deze „arbeidsfilms” laten zien, hoeveel manuren werk op elk van de twee typebedrijven moet worden verricht in de verschillende maanden van het jaar. Wij zien nu, dat de spreiding van de werkzaamheden over de seizoenen in de Noordelijke Bouwstreek veel gunstiger is dan in de Veenkoloniën. In het eerste gebied is er in de drukste maand ongeveer tweemaal zoveel werk te doen als in de slapste maand. In het tweede gebied moet er in de periode van de topdrukte meer dan viermaal zoveel werk worden verzet als in de slapste tijd.

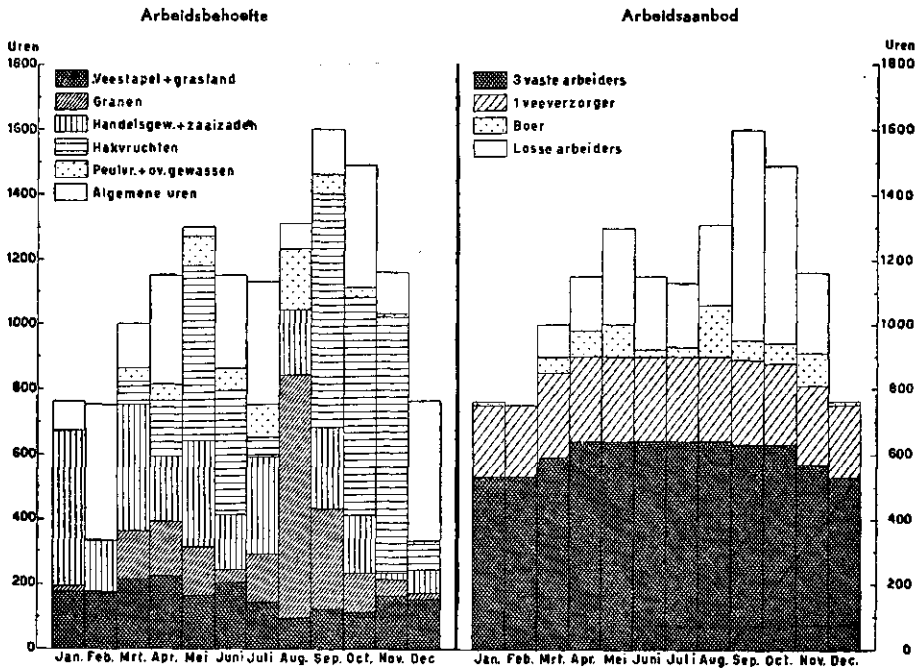
De oorzaak van het verschillend verloop van de „arbeidsfilms” op deze twee typebedrijven is gelegen in het verschil in bouwplan. In de Noordelijke Bouwstreek teelt men een grote verscheidenheid van gewassen, terwijl het veenkoloniale bedrijf in hoofdzaak is gericht op de voortbrenging van aardappelen en rogge.

Grafiek 4 geeft ook een indruk van de wijze, waarop het aantal arbeidskrachten is aangepast aan het verloop van de arbeidsfilm. In de Noordelijke Bouwstreek is een relatief groot aantal vaste arbeiders aanwezig, in de Veenkoloniën overwegen de losse arbeiders.

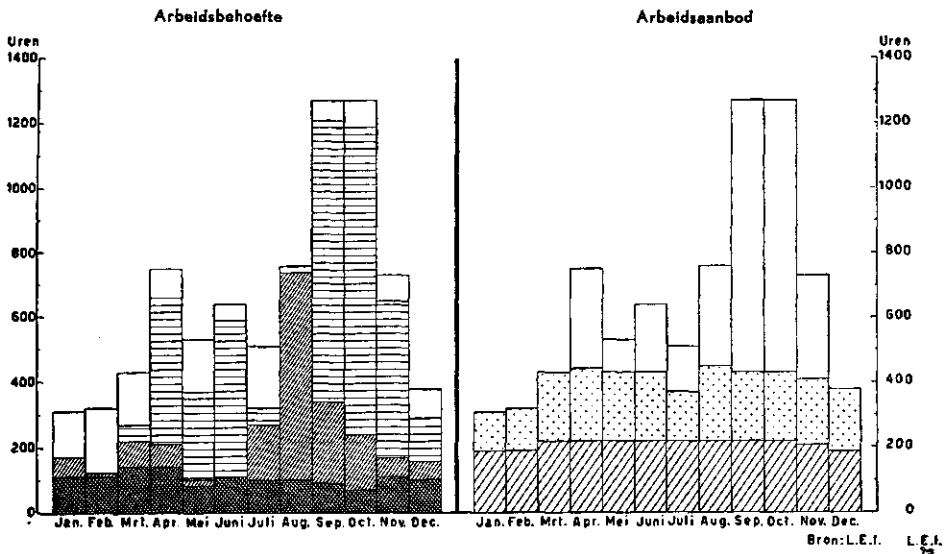
De werkgelegenheid buiten de landbouw Het onregelmatig verloop van de werkzaamheden in de landbouw zou minder ernstige gevolgen hebben, indien de arbeiders gedurende de „slappe” periode in de landbouw voldoende werk elders konden vinden. Dit is helaas echter niet of slechts in geringe mate het geval.

Grafiek 4

De arbeidsfilm van het type-bedrijf in de Noordelijke Bouwstreek (38 ha)

De arbeidsfilm van het type-bedrijf in de Veenkoloniën (21 ha)

In een aantal gebieden vinden losse arbeiders na afloop van het werk op het boerenbedrijf nog emplooi bij het dorsen (Hogeland en Oldambt), in de pootaardappelteelt ('t Bildt en Anna-Paulowna) of zij werken bij commissionnaires in uien, vlas en aardappelen (Zuidwestelijk zeekleigebied). In sommige gebieden is ook de agrarische industrie van betekenis, b.v. de suikerfabrieken in West-Brabant.

Behalve in deze min of meer „aan de landbouw verwante beroepen” gaan de landarbeiders ook wel eens buiten het agrarisch bedrijf werken b.v. in het bouwbedrijf. De kansen om in de niet-agrarische bedrijfstakken buiten het landbouwseizoen emplooi te vinden zijn echter gering.

Werkloosheid en aanvullende werkgelegenheid Al met al kan men concluderen, dat, indien er voor de losse arbeider in de landbouw geen werk meer voorhanden is, hij weinig kansen heeft om elders in het bedrijfsleven aan de slag te komen.

Om deze reden heeft de Overheid in vrijwel alle gebieden, waar zich seizoenwerkloosheid op enigszins grote schaal voordoet, gezorgd voor *aanvullende werkgelegenheid*. In beginsel wordt de omvang van deze werken zoveel mogelijk afgestemd op het verloop van de werkgelegenheid in het bedrijfsleven, in het bijzonder van de landbouw.

Van hoe grote betekenis deze aanvullende werkgelegenheid wel is, blijkt uit het feit, dat in de Veenkoloniën gedurende de wintermaanden meer dan de helft van de losse arbeiders in de D.U.W. werkte. In sommige zeekleigebieden, b.v. in het Oldambt en ook in de Veenkoloniën werkte zelfs in de zomer nog een aantal landarbeiders in de D.U.W. of was werkloos. In deze gebieden was er duidelijk sprake van een structureel arbeidsoverschot.

Het aantal vaste en losse arbeiders Nu het verschijnsel van de seizoenwerkloosheid in zijn algemeenheid is besproken, is het gewenst even stil te staan bij de gevolgen hiervan wat betreft het dienstverband. De arbeiders in de landbouw kan men in verschillende groepen indelen, naar de periode waarin zij in de landbouw hebben gewerkt. Bij het onderzoek is allereerst onderscheid gemaakt tussen *vaste* en *losse arbeiders*.

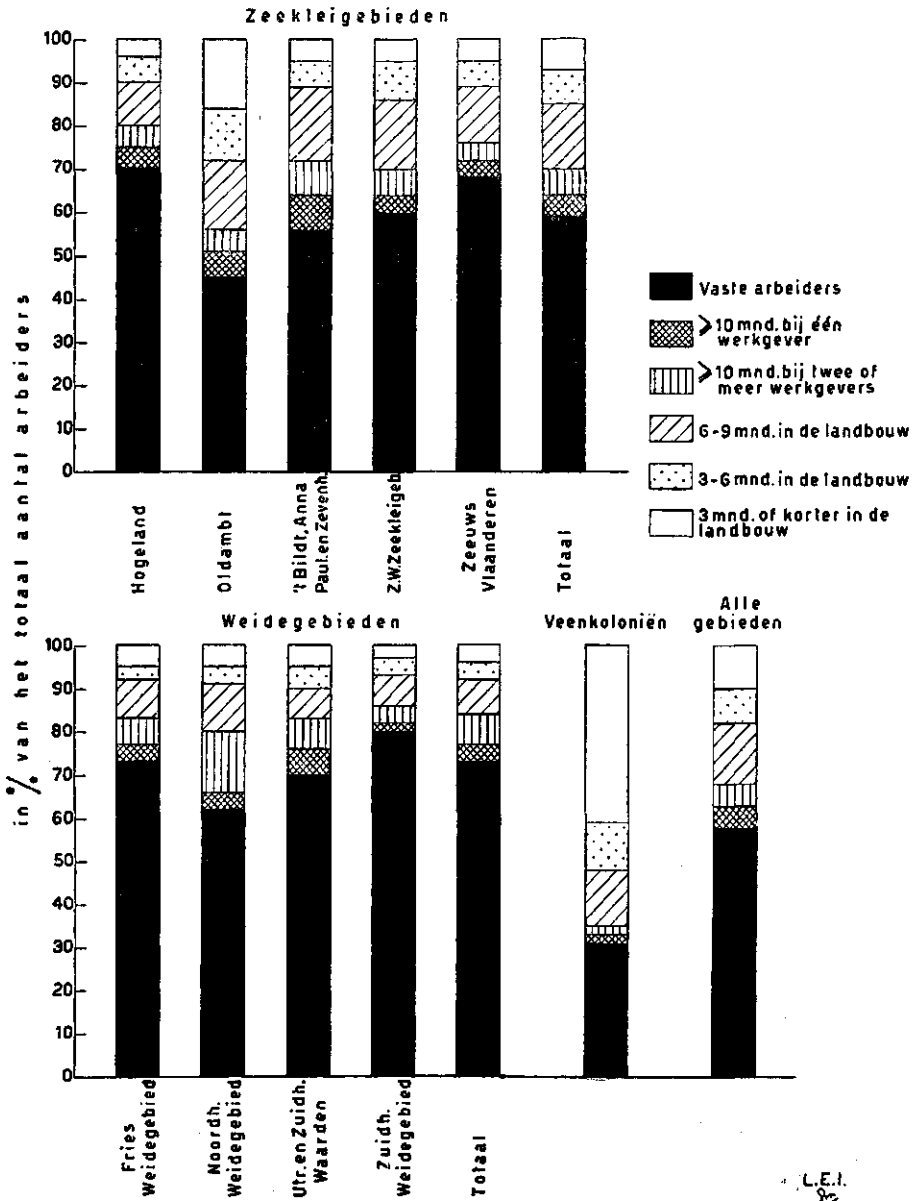
Tot de *vaste arbeiders* zijn gerekend de vaste en los-vaste arbeiders in de zin van de C.A.O.¹⁾. In feite behoren hiertoe ook de losse arbeiders, die 10 maanden of langer in de landbouw hebben gewerkt bij een boer. Vele van deze arbeiders zijn reeds jarenlang op hetzelfde bedrijf werkzaam; de praktijk rekent deze arbeiders als behorend tot de vaste kern. Om praktische redenen konden zij echter niet tot de vaste arbeiders worden gerekend.

De *losse arbeiders* — dat zijn dus diegenen, die op elk moment zelf kunnen opzeggen of van de andere kant bezien ook elk ogenblik een briefje

1) Volgens de C.A.O. kan bij de vaste arbeiders het dienstverband tijdens het contractjaar niet worden onderbroken. Bij de los-vaste arbeiders kunnen de werkzaamheden in de winterperiode van 1 December tot 1 Maart ten hoogste acht weken worden onderbroken wegens onwerkbaar weer, tengevolge van vorst of sneeuw.

Grafiek 5

De verhouding tussen het aantal vaste en losse arbeiders

kunnen krijgen met „einde der werkzaamheden” — zijn nog weer eens in 5 groepen onderverdeeld. Deze verdeling berust op het aantal maanden per jaar, dat zij op het landbouwbedrijf hebben gewerkt.

Hoe is nu de verhouding tusschen het aantal vaste en losse arbeiders in de verschillende gebieden van ons land? Hiervan laat grafiek 5 ons het een en ander zien.

In alle *zeekleigebieden* tezamen werkt bijna 60 % van de arbeiders in vast dienstverband. Het aantal arbeiders, dat 6 maanden of korter in de landbouw werkt, bedraagt ongeveer 15 % van het totale aantal. De groep van de „3-maanders en korter” maakt 7 % van het totaal uit.

Het is niet te verwonderen, dat er tusschen de landbouwgebieden grote verschillen bestaan wat de verhouding tusschen het aantal vaste en losse arbeiders betreft. Men denke slechts aan de bestaande verschillen in bouwplan! Zo is de situatie in het Oldambt met een zeer eenzijdig productieplan ongunstig; meer dan 27 % der arbeiders werkt korter dan 6 maanden op het boerenbedrijf. Het Hogeland geeft in dit opzicht gunstiger cijfers te zien; het zoëven genoemde cijfer is hier 10 %.

In hoge mate ongunstig blijkt de situatie in de *veenkoloniën* te zijn. Van alle arbeiders heeft slechts 31 % een vast dienstverband; 41 % der arbeiders werkt korter dan 3 maanden in de landbouw.

In de *weidegebieden* is de werkgelegenheid op het landbouwbedrijf nog het regelmatigst. Het overgrote deel der landarbeiders in deze gebieden heeft een vast dienstverband, nl. 73 %. Gemiddeld werkt 8 % van de arbeiders korter dan 6 maanden in de veehouderij. Tusschen de weidegebieden in Friesland, Noord- en Zuidholland en Utrecht bestaan in dit opzicht weinig verschillen, hetgeen — de vrij uniforme bedrijfsstijl op de weidebedrijven in ons land in aanmerking genomen — niet verwonderlijk is.

Mogelijkheden tot oplossing van het vraagstuk In de loop der tijden zijn van diverse zijden reeds tal van suggesties naar voren gebracht om aan het euvel van de seizoenwerkloosheid paal en perk te stellen, althans tot geringer proporties terug te brengen dan zij zich thans voordoet. Om enkele van deze suggesties te noemen: wijziging van het bouwplan in de gebieden met een zeer ongunstige arbeidsfilm; het uitbreiden van de productieve werkgelegenheid op het landbouwbedrijf in de wintermaanden; verlenging van de arbeidstijd in de zomer met een compensatie in de minder drukke maanden; stimulering van de mechanisatie van de oogst- en verplegingswerkzaamheden; een regeling van de „vaste kern”, eventueel in combinatie met een subsidieregeling voor het aantal vaste arbeidskrachten in de winter.

Het is duidelijk, dat de draagwijdte van de hierboven vermelde suggesties bij uitvoering in de practijk geheel verschillend zal zijn. Baseert men zich op louter *economische* overwegingen, dan komt alleen de uitvoering van die maatregelen in aanmerking, welke een zo regelmatig mogelijk verloop van de *reële* vraag naar arbeidskrachten tot gevolg zullen hebben. Houdt men ook met andere overwegingen rekening, b.v. met de maatschappelijke ongewenstheid van de seizoenwerkloosheid, dan krijgt

men de beschikking over een groter arsenaal van middelen ter bestrijding van dit euvel. Men zal zich dan echter ook terdege rekenschap dienen te geven van de economische konsekwenties van de te nemen maatregelen.

Het spreekt bijna vanzelf, dat het niet op de weg van een onderzoekings-instituut ligt een keuze te doen uit de maatregelen, welke voor eventuele uitvoering in aanmerking komen. Wij willen dit hoofdstuk echter niet besluiten zonder nog enkele feiten naar voren te brengen, welke bij het onderzoek met betrekking tot de seizoenwerkloosheid naar voren zijn gekomen.

Seizoenwerkloosheid en inzicht van de boer Allereerst is gebleken, dat het aantal vaste arbeiders op bedrijven van dezelfde grootte en hetzelfde bedrijfstype nog vrij sterk kan verschillen. De verklaring hiervan moet worden gezocht in het inzicht van de boer. Naast *economische* motieven — de productieomstandigheden lopen voor de verschillende bedrijven uiteen, terwijl ook het inzicht in de rentabiliteit van verschillende winterwerkzaamheden verschilt — zijn hier ook *sociale* motieven van invloed. Opgemerkt kan nog worden, dat de boer wat de arbeidsvoorziening op zijn bedrijf betreft in het algemeen niet volkomen onafhankelijk handelt. Hij wordt in deze beïnvloed door de gewoonten, die in een streek heersen. Uit het onderzoek is b.v. de indruk verkregen, dat men in de veenkoloniën sneller geneigd is arbeiders te ontslaan dan op het Hogeland.

Aantrekkelijkheid van het losse dienstverband In vele akkerbouw- en weidegebieden werd tijdens het onderzoek van boerenzijde de klacht vernomen, dat het moeilijk was aan goede vaste arbeiders te komen. Uit het onderzoek is nu gebleken, dat het aantal losse arbeiders in de laatste jaren niet onbelangrijk is toegenomen. De oorzaak hiervan ligt in hoofdzaak in het feit, dat nu door de invoering van een aantal sociale voorzieningen de financiële risico's van het „los-arbeider-zijn” grotendeels zijn opgeheven, het losse dienstverband voor de landarbeiders aantrekkelijker is geworden. Deze aantrekkelijkheid schuilt vooral in de grotere vrijheid en de kortere werktijden van de losse arbeider, terwijl ook de mogelijkheid om in accoordwerk goede verdiensten te bereiken niet zonder betekenis is.

Seizoenwerkloosheid en arbeidsmarkt Tenslotte is gebleken, dat er in de verschillende gebieden een zeker verband bestaat tussen de omvang van de seizoenwerkloosheid en de ruimte in de arbeidsmarkt.

In een gebied is een *krappe* arbeidsmarkt, als het aantal landarbeiders in verhouding tot de vraag naar arbeidskrachten klein is. In dat geval zullen de boeren trachten de arbeiders zoveel mogelijk aan de bedrijven te binden door een grote vaste kern aan te houden (b.v. Zeeuwsch-Vlaanderen).

In het geval van een *ruime* arbeidsmarkt doet zich het tegengestelde voor. Daar de boer toch op ieder gewenst ogenblik over voldoende

arbeiders kan beschikken, zal hij vaak met losse arbeiders werken (Oldambt, Veenkoloniën). Bovendien worden in dit geval bepaalde werkzaamheden, welke in andere gebieden over een langere periode worden uitgesmeerd, thans in een zeer kort tijdsbestek uitgevoerd. De seizoenwerkloosheid wordt hierdoor nog verscherpt. Een voorbeeld hiervan is het dorsen van graan direct na de oogst in het Oldambt; in het Hogeland is het dorsen veel meer naar de winter verschoven.

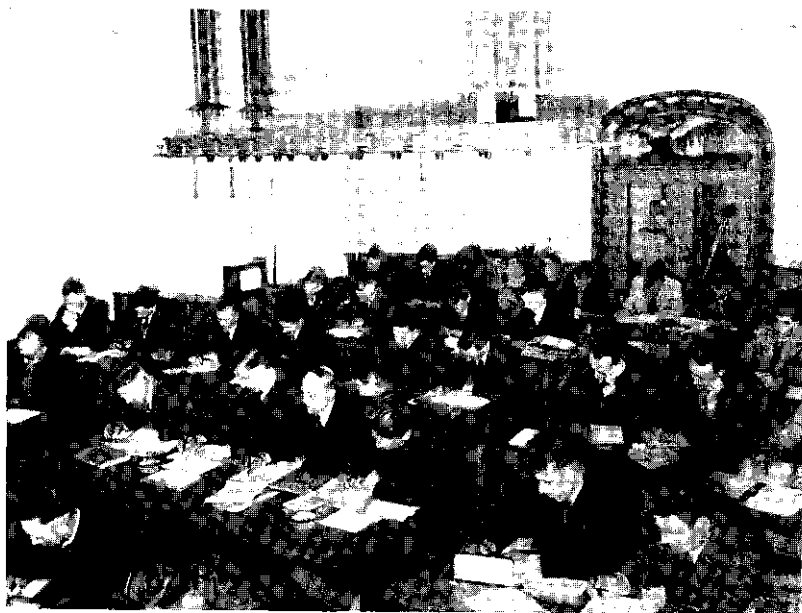

HET HANDWERK IN DE LANDBOUW

Boven: Het oogsten van uien

Beneden: Het opeenzetten van bieten

Foto: Aid. Voorlichting van het Ministerie van
Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening

HET WERK VAN DE LANDARBEIDERSORGANISATIES

Boven: Familiedag

Beneden: Kadercursus

A.N.P.-foto

HOOFDSTUK IV

DE LANDARBEIDERS: EEN VERDWIJNENDE GROEP?

Reeds in hoofdstuk I en II is gesproken over de afnemning van het aantal landarbeiders in ons land en wel in een zodanig tempo, dat er in tal van agrarische gebieden een tekort aan arbeidskrachten in de landbouw zou ontstaan. Het is nu de tijd om te zien, wat er over dit vraagstuk precies valt te zeggen. Daarbij zullen wij — gedachtig aan het woord van Bilderdijk: „in het verleden ligt het heden, in het nu wat worden zal” — allereerst onze aandacht richten op het verleden. Daarna zullen wij in het kristal zien om te trachten uit te vorsen, wat de toekomst in haar schoot verborgen houdt.

Het aantal landarbeiders in de laatste 40 jaar Uit de cijfers van de Volks- en Beroepstellingen van 1909 en 1947 kan men een ruwe indruk krijgen over de aantallen landarbeiders in beide jaren in de verschillende gebieden van ons land.

In de eerste plaats dan de *zeekleigebieden*. In deze gebieden is het aantal landarbeiders gedaald met ongeveer 11 %. Zoals te verwachten is, doen zich tussen de provincies zeer grote verschillen voor. Het sterkst is de afnemning geweest in Zeeland (27 %) en Friesland (20 %). In Groningen is het aantal landarbeiders slechts weinig afgenomen (4 %); in Noord-holland daarentegen nog gestegen (13 %), vermoedelijk door de ontwikkeling van de tuinbouw.

Ook in de *weidestrecken* is de ontwikkeling geheel verschillend geweest. Voor het gehele land is het aantal arbeiders in het tijdvak 1909—1947 weinig veranderd (stijging met 2 %). In Friesland echter daalde het aantal met 23 %; ook in Utrecht (8 %) en verschillende delen van Zuidholland nam het aantal landarbeiders af. In het Westelijk deel van Zuidholland was er een zeer sterke toeneming van het aantal landarbeiders (tuinbouw).

In de *veenkoloniën* nam het aantal landarbeiders tussen 1909 en 1947 gemiddeld met ongeveer 40 % toe. Dit is een gevolg van de toeneming van het aantal in de Drentse veenkoloniën met 80 % (ontginning); in de Groninger veenkoloniën bleef het aantal landarbeiders in deze periode ongeveer gelijk.

Het huidige aantal landarbeiders Gaat men er van uit, dat de door het onderzoek verzamelde gegevens een goed beeld geven over de aantallen landarbeiders in de gemeenten van onderzoek, dan kan men door omrekening ook een vrij nauwkeurige indruk krijgen van het totale aantal landarbeiders in ons land. Op deze wijze berekend zou het aantal landarbeiders in de zeekleigebieden ongeveer 58.000 bedragen, terwijl in de weidestrecken 30.000 arbeiders woonachtig zouden zijn en in de veenkoloniën 11.000. Hierbij zij opgemerkt, dat een aantal van deze arbeiders een gedeelte van het jaar buiten de landbouw werkt.

Welke factoren bepalen toekomstige ontwikkeling? Het zal duidelijk zijn, dat bovenstaande globale gegevens ons nog niets leren over het aantal landarbeiders in de toekomst. Daartoe zullen wij de ontwikkeling in het verleden wat nauwkeuriger moeten bezien. Wij zullen ons moeten afvragen: Uit welke „bronnen” is de huidige landarbeidersgroep afkomstig? Zijn de tegenwoordige landarbeiders zoons van landarbeiders? Zijn zij direct na de Lagere School landarbeider geworden? Of worden ook mensen van buiten het landarbeidersmilieu landarbeider? En hoeveel keren na aanvankelijk in de landbouw te hebben gewerkt, de landbouw de rug toe?

Willen wij iets weten over de ontwikkeling in de toekomst, dan moeten wij eerst een antwoord op deze en nog enkele andere vragen kunnen geven. De enquête heeft het mogelijk gemaakt deze vragen te beantwoorden.

De beroepskeuze van landarbeiders-zoons Van alle landarbeiderszoons is nagegaan, welk beroep zij hebben gekozen direct na het verlaten van de lagere school. Er is nu gebleken, dat in de laatste 30 jaar steeds minder landarbeiderszoons het beroep landarbeider kiezen. Vooral in de zeekelegebieden doet dit verschijnsel zich voor.

Het is evenwel niet juist om te zeggen, zoals men in de praktijk vaak kan vernemen, dat thans geen enkele landarbeiderszoon meer landarbeider wordt. In het tijdvak 1947—1952 koos in de zeekelegebieden nog gemiddeld 62 % van de zoons, die van de Lagere School kwamen, het beroep landarbeider. Zeer laag zijn deze cijfers evenwel in het Oldambt (46 %) en in Zeeuwsch-Vlaanderen (44 %). Voor de weidegebieden en veenkoloniën zijn de cijfers resp. 53 % en 42 %.

Ook toevloeiing uit andere beroepen? Behalve het feit, dat er dus vele landarbeiderszoons landarbeider worden, dient te worden onderzocht of er ook uit andere beroepsgroepen een toestroming is naar de landarbeidersstand.

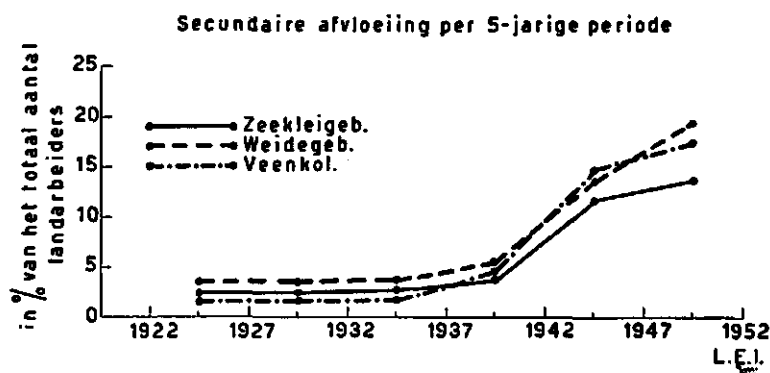
In de eerste plaats blijkt uit het onderzoek, dat ook *jongeren uit andere milieu's* na de lagere school in de landbouw gaan werken. In de zeekelegebieden is dit van weinig betekenis, in de weidegebieden daarentegen wel. In deze laatste gebieden is het aantal jongeren uit niet-landarbeidersgezinnen, dat in de veehouderij een bestaan zoekt, zelfs groter dan het aantal landarbeiderszoons. Ook in de veenkoloniën doet dit verschijnsel zich voor, ofschoon in veel mindere mate dan in de weidestrekten.

In de tweede plaats is uit het onderzoek geconstateerd, dat er — vooral in de weidegebieden — ook nog wel oudere personen landarbeider worden. Merkwaardig hierbij is, dat dit verschijnsel voor de oorlog niet van betekenis was.

Trek uit de landarbeidersgroep Hierboven hebben wij gezien, uit welke „bronnen” er een toestroming is naar het landarbeidersberoep. Wij moeten ons echter ook afvragen, hoeveel de gelederen van de

landarbeiders verlaten en een ander beroep kiezen. Ook dit is met behulp van de enquête-gegevens nagegaan voor de periode 1922—1947. Het blijkt nu, dat in de vooroorlogse jaren het aantal landarbeiders, dat de landarbeid de rug toekeerde, zeer gering was. In en vooral na de oorlog is hierin een sterke wijziging gekomen. Er kan een grote trek — men zou bijna kunnen spreken van „vlucht” — uit de landarbeidersgroep worden waargenomen. In de *zeekleigebieden* vertrok in de periode 1947—1952 ongeveer 14 % van het totaal aantal landarbeiders naar een ander beroep; in Zeeuwsch-Vlaanderen was dit cijfer 24 %. In de *weidegebieden* en *veenkoloniën* was de trek zelfs nog groter dan op de zeekleigronden; in deze gebieden vertrokken nl. resp. 20 en 18 % van het aantal landarbeiders in 5 jaar (grafiek 6).

Grafiek 6 De afvloeiing uit de landarbeidersgroep per 5-jarige periode

Even afzonderlijk verdient de *emigratie* van landarbeiders de aandacht. Hoe groot is deze? In de laatste 5 jaar emigreerde per jaar ongeveer $\frac{1}{2}$ % van het totaal aantal landarbeiders. In de weidegebieden was de emigratielust belangrijk groter; daar was dit cijfer ongeveer 1 %.

Toekomstige ontwikkeling Voor de laatste 30 jaar hebben wij ons nu een indruk gevormd van de omvang der diverse stromen van arbeidskrachten naar en uit de landarbeidersgroep. Wij hebben gezien, dat in de loop van de tijd — en in het bijzonder in de na-oorlogse jaren — de *toevloeiing* naar de landarbeidersgroep *kleiner* is geworden. Het *vertrek* uit deze groep daarentegen is sterk *vergroet*.

Zou men nu aannemen, dat de ontwikkeling op ongeveer dezelfde voet doorgaat als in de laatste tijd, dan kan men berekenen, hoeveel landarbeiders er ongeveer zullen zijn in 1957, 1962 en 1967. In grafiek 7 is het resultaat van deze berekeningen weergegeven.

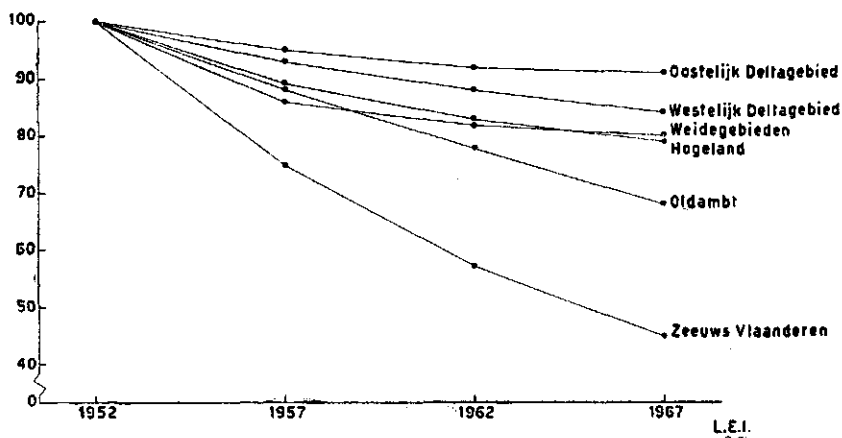
Om misverstand te voorkomen moet hier nog eens uitdrukkelijk worden vermeld, dat men uit de grafiek niet de conclusie mag trekken: *zo zal het nu ook precies gaan!* Het enige, wat men uit de grafiek mag concluderen is: *als alle omstandigheden in de toekomst precies dezelfde blijven*

als in het verleden, dan zal het zo gaan! Het is nu niet waarschijnlijk, dat alle omstandigheden in de toekomst dezelfde zullen blijven. Immers stel, dat men in vele gebieden met een groot tekort aan landarbeiders zou krijgen te kampen. Het is dan zo goed als zeker, dat men maatregelen zal treffen de te grote trek uit de landarbeidersgroep af te remmen. Men zal dan kunnen trachten het landarbeidersberoep aantrekkelijker te maken, door b.v. de arbeidsvoorwaarden te verbeteren.

De toekomstige Voordat men evenwel de stormbal hijst voor een even-
werkgelegenheid tuele afneming van het aantal landarbeiders in de
toekomst, is het noodzakelijk, dat men zijn gedachten
laat gaan over de toekomstige werkgelegenheid voor landarbeiders. Zal
deze gelijkblijven, toe- of afnemen?

Grafiek 7

Prognose van de ontwikkeling van het aantal landarbeiders
in de weide- en de verschillende zeekleigebieden (1952=100)

Vanzelfsprekend zijn er tal van factoren, die van invloed zijn op de toekomstige werkgelegenheid. Wij noemen hier het bouwplan en het intensiteitsniveau, de mechanisatiegraad, de grootte der bedrijven en de totale oppervlakte cultuurgrond.

Vormt men zich voor de zeekleigebieden een beeld van de betekenis van bovengenoemde factoren voor de toekomstige werkgelegenheid, dan zal naar een globale schatting de totale werkgelegenheid voor landarbeiders in deze gebieden in de eerstvolgende 15 jaar met ongeveer 15 % verminderen. Deze schatting is gebaseerd op het feit, dat door verdere mechanisatie en een verdere verkleining van de bedrijven de vraag naar arbeidskrachten zal verminderen. Daartegenover zal door vermeerdering van de oppervlakte cultuurgrond (IJsselmeerpolders) de vraag naar landarbeiders iets groter worden.

Is voor de zeekleigebieden een schatting van de toekomstige werkgelegenheid reeds moeilijk, voor de weidegebieden is dit nog te meer het

geval. De bedrijfsvoering op de weidebedrijven is in de laatste tientallen jaren sterk geïntensiveerd, terwijl de winning van het ruwvoer (hooi, kuilvoer) grotendeels werd gemechaniseerd. Zal de intensivering zich in de toekomst voortzetten? Zal men een verderegaande mechanisatie — met name van de melkwinning — te zien krijgen? En wat te denken van het splitsen van weidebedrijven, dat in sommige gebieden wordt gestimuleerd door het tekort aan melkers?

Neemt men alle factoren in aanmerking, welke de toekomstige vraag beïnvloeden, dan menen wij te mogen aannemen, dat de werkgelegenheid voor landarbeiders in de weidegebieden in de eerstkomende 15 jaar zeer waarschijnlijk geen grote wijzigingen zal ondergaan.

Werkgelegenheid en aantal landarbeiders In het voorgaande hebben wij twee reeksen cijfers opgesteld, nl. een cijferreeks over de mogelijke ontwikkeling van het aantal landarbeiders in de toekomst en een reeks over de toekomstige werkgelegenheid voor landarbeiders. Om iets te kunnen zeggen over „mogelijke” tekorten of overschotten aan landarbeiders zal men de cijfers van deze twee reeksen met elkaar moeten vergelijken.

In de *zeekleigebieden* is de vermindering van het aantal landarbeiders „berekend” op 20 %, de vermindering van de werkgelegenheid op 15 %. Op het eerste gezicht zien deze cijfers er weinig alarmerend uit. Haalt men zich evenwel de cijfers van de afzonderlijke gebieden voor de geest (grafiek 7), dan krijgt men een andere kijk op de zaak. Met name is dit het geval voor Zeeuwsch-Vlaanderen, 't Oldambt en 't Hogeland¹⁾.

In de *weidegebieden* staat tegenover een „berekende” afnemende van het aantal landarbeiders met 20 % een gelijkblijven van de werkgelegenheid. Dit betekent dus, dat, indien er geen maatregelen worden getroffen en zich geen bijzondere omstandigheden voordoen (ernstige crises b.v.), in de weidegebieden het tekort aan melkers steeds groter zal worden.

Geboortecijfers en wijze van afvloeiing Tenslotte moeten nog twee opmerkingen worden gemaakt over het aantal landarbeiderszonen, dat het landarbeidersberoep kiest. In de eerste plaats het feit, dat ook onder de landarbeidersgroep de geboortecijfers een daling te zien geven. Hierdoor zal in de toekomst het aantal zonen in deze groep kleiner worden. In de tweede plaats het feit, dat thans de wijze van afvloeiing van landarbeiderszonen nog allerminst bevredigend is en in de toekomst zeker op betere wijze zal verlopen (hoofdstuk II).

Beide feiten — daling van de geboortecijfers en een betere wijze van afvloeiing — zijn van betekenis voor het toekomstige aantal landarbeiders. Hierdoor zal het aantal namelijk nog verder kunnen dalen, dan werd berekend!

1) Er zijn vanzelfsprekend ook andere gebieden in ons land, waar de arbeidsvoorziening moeilijkheden biedt of in de toekomst zal bieden. Men denke b.v. aan de Hoekse Waard en het Eiland van Dordrecht. Hier worden echter uitsluitend die gebieden genoemd, welke bij het onderzoek naar voren zijn gekomen.

HOOFDSTUK V

SAMENVATTING

Neemt men de positie van de landarbeidersgroep in onze samenleving in ogenschouw, dan kan men waarlijk niet zeggen, dat deze positie zich kenmerkt door het afwezig zijn van problemen. Integendeel, van welke zijde men ook de landarbeidersgroep benadert, steeds doen zich bepaalde vraagstukken voor.

Anderzijds kan men ook niet beweren, dat de landarbeidersgroep door deze vraagstukken niet wordt beroerd. Wij denken hierbij aan de — vooral na de laatste oorlog — sterk toegenomen afvloeiing, de zelfbewustwording van de landarbeiders en de groei van het collectieve overleg in de landbouw. Stelt men zich de betekenis van deze veranderingen voor ogen, dan is het naar onze mening niet overdreven te spreken van „een beroepsgroep in beweging”.

Wil men in enkele woorden de belangrijkste vraagstukken met betrekking tot de landarbeidersgroep schetsen, dan kan men zeggen, dat deze liggen op het gebied van de *afvloeiing*, de *seizoenwerkloosheid* en de *sociale positie*. Door het onderzoek zijn deze problemen zoveel mogelijk gekwantificeerd, terwijl tevens is gebleken, dat er een nauw verband bestaat tussen deze vraagstukken.

Afvloeiing van de natuurlijke aanwas uit de landarbeidersgroep is gezond; de opnamecapaciteit van de landbouw is beperkt en zal in de toekomst zeer waarschijnlijk nog kleiner worden. De onaantrekkelijkheid van het landarbeidersberoep in vergelijking tot andere beroepen — welke duidelijk tot uiting komt in de lage sociale positie, die de landarbeider in de samenleving inneemt — kan echter tot gevolg hebben, dat in een aantal gebieden — in het bijzonder in de weidegebieden, Zeeuwsch-Vlaanderen en in de gebieden om de grote industrie-centra — een tekort aan arbeidskrachten ontstaat. Een verbetering van de *wijze van afvloeiing*, welke in hoge mate gewenst is, zal het vertrek van landarbeiders en landarbeiderszonen uit de landarbeidersgroep nog stimuleren. Om een voldoende aantal vakbekwame landarbeiders voor de agrarische bedrijfstak te behouden, kan het dan ook gewenst zijn een voldoende zwaar tegenwicht voor deze afvloeiing te vormen.

In het gevaar van een onevenwichtige arbeidsvoorziening in de landbouw kan een argument worden gevonden voor een verbetering van de *sociale positie* van de landarbeider. Het „concurrerend vermogen” van het beroep landarbeider wordt dan vergroot. Ook op zichzelf kan echter een verbetering van de sociale positie gewenst worden geacht. Het maatschappelijk aanzien van een beroep wordt door vele factoren bepaald. Genoemd kunnen worden de hoogte der lonen, de arbeidsvoorwaarden, de werkomstandigheden, de promotiekansen, de vereiste ontwikkeling en geschooldheid, de huisvestingssituatie, de regelmaat in de werkgelegenheid,

etc. Wil men om welke reden dan ook een verbetering van de sociale positie van de landarbeidersgroep bewerkstelligen, dan zal zulks kunnen geschieden door verbetering in bovengenoemde factoren na te streven.

De *seizoenwerkloosheid* is één der factoren, die bijdraagt tot de geringe waardering voor het landarbeidersberoep. Belangrijker echter zijn de economisch ongunstige gevolgen van de seizoenwerkloosheid. Er dient immers een arbeidsreserve in stand te worden gehouden, voor welke in de wintermaanden geen emplot is. Een zo constant mogelijk verloop van de vraag naar arbeidskrachten gedurende het gehele jaar is dan ook alleszins gewenst. Om dit te bereiken kan onder meer worden gedacht aan een verlenging van de arbeidstijd in de periode van de topdrukte, stimulering van de mechanisatie der seizoentoppen, het inschakelen van arbeidsoverschotten uit andere gebieden tijdens de seizoentoppen, een aanpassing van het bouwplan binnen de gegeven natuurlijke economische omstandigheden en stimulering van het vaste dienstverband. Genoemde maatregelen kunnen de oneffenheden in het verloop van de vraag naar arbeidskrachten zeker niet volledig glad strijken. Het is echter van belang een stand van vakbekwame landarbeiders zoveel mogelijk aan de landbouwbedrijven te binden. Om deze reden zou eventueel een organisatie van de vaste kern, in combinatie met subsidie voor de vaste arbeiders, binnen zekere grenzen, kunnen worden overwogen. Ook de gesubsidieerde aanvullende werkgelegenheid is in dit verband van belang.

Met het noemen van enige mogelijkheden, welke de sociale positie kunnen verbeteren en de vraag naar arbeidskrachten een regelmatig verloop kunnen geven, moet hier worden volstaan. Het ligt niet op de weg van een onderzoekinstelling een keuze uit deze mogelijkheden te maken en de te nemen maatregelen in feite aan te geven. Het onderzoek heeft tot doel gehad de vraagstukken, welke verband hielden met de ontwikkeling van de landarbeidersgroep, de seizoenwerkloosheid en de sociale positie te doorlichten en zoveel mogelijk te kwantificeren. Zulks met het doel aanknopingspunten te geven voor de straks door de Overheid en het bedrijfsleven eventueel te treffen maatregelen. Maatregelen, die wellicht door reeds bestaande of nog op te richten commissies kunnen worden voorbereid.
